

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historische beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerlener land.

oud-heerlen

de speldenfabriek

NU het gebouw, gelegen aan het Raadhuisplein (de Ulegats, vroeger Nieuwstraatje geheten), waarin de drukkerij JONGEN was gevestigd, is gesloopt en daarmee wederom een stukje oud-Heerlen is verdwenen, lijkt ons zulks een aanleiding om de aandacht op dit oude fabrieksgebouw te vestigen.

Het gebouw op zich is uit historisch oogpunt beschouwd niet belangrijk. Ons interesseert alleen de vraag, waarvoor het pand oorspronkelijk heeft gediend.

Bij de oud-Heerlenaar zal dit oude gebouw ongetwijfeld herinneringen opwekken aan het Heerlen van de vorige eeuw, toen de machtige uitbreiding van zijn rustig geboortedorp, als gevolg van de mijnontginning niet was te voorzien.

Tot het begin van deze eeuw werd in de schoolboeken over aardrijkskunde van Nederland melding gemaakt van het bestaan ener speldenfabriek te Heerlen. De Heerlense jeugd en de vreemdeling zochten echter tevergeefs naar een dergelijke fabriek. Slechts enkele oudere mensen hadden een vage herinnering daaraan.

Welnu, deze speldenfabriek was gevestigd in genoemd gebouw aan de Ulegats. Voor Heerlen was de speldenfabriek zelfs een niet onbelangrijke industrie, die aan een, zij het betrekkelijk gering, aantal mensen werk verschafte.

Aan de speldenfabriek zijn tot dusverre slechts fragmentarische beschouwingen gewijd. Wij zullen trachten ietwat vollediger te zijn.

Vooraf dit : men moet deze fabriek niet verwarren met de speldenfabriek

van pastoor THISSEN, die in de negentiger jaren hoofdredacteur was van de destijds te Heerlen verschijnende Limburger Koerier. Hij schreef onder de schuilnaam van de „oude heer Derckx” vinnige hoofdartikelen in zijn blad, waarin de speldenfabriek, van wege de speldenprikken, die hij uitdeelde, een voorname rol speelde. Hij beweerde, dat de fabriek naast de ringoven was gelegen. Het is duidelijk, dat deze fabriek aan de rijke fantasie van de eerwaarde schrijver is ontsproten.

P. PETERS zegt in „Wandelingen in en om Heerlen”, dat in een officieel rapport over de toestand van Belgisch en Hollands Limburg uit 1820 of daaromtrent een statistiek voorkomt, waarin wordt vermeld, dat zich te Heerlen o.a. een speldenfabriek bevond.

Nadere bijzonderheden omtrent deze fabriek zijn niet bekend. In elk geval kan daarmede niet zijn bedoeld de fabriek aan de Ulegats. Deze fabriek werd immers eerst omstreeks 1849 gebouwd. Evenwel is de stichter van de nieuwe fabriek aan de Ulegats eigenaar geworden van een reeds bestaande speldenfabriek.

Jan Jozef ZEHNPENNIG, afkomstig uit Motzen (Pr.) van beroep mecanicien, vestigde zich in 1845 te Heerlen, atwaar hij een „speldenmakerij” oprichtte. In deze fabriek waren een volwassene en veertien kinderen werkzaam. Zehnpennig woonde in de tegenwoordige Emmastraat naast het voormalige Manhuis. De fabriek heeft bestaan tot 1848, toen deze vermoedelijk door EIJMAEL werd overgenomen.

De stichter van de in 1849 opgerichte fabriek was een geboren Heerlenaar met name Jan Theodoor EYMAEL, linnenfabrikant, wonende aan de

Sjram (thans Willemstraat). Hij was geboren 19 juli 1797 en overleed alhier 12 augustus 1865. Na zijn dood had zijn weduwe Johanna Maria JAEGERS, geboren te Heerlen, 30 juni 1812, er het vruchtgebruik van.

De fabriek is in het bezit gebleven van de familie EYMAEL tot 1877 omstreeks welk jaar deze werd aangekocht door Frederik Gerard PREUSSER. Deze is tevens de laatste Heerlense speldenfabrikant geweest.

Frederik Gerard PREUSSER, geboren te Heerlen 18 februari 1839, had zich als boekbinder te Eschweiler gevestigd, doch keerde later naar Heerlen terug.

Hij was de zoon van Jan Christiaan Karel PREUSSER, geboren te Dreifelden (Nassau) 10 oktober 1808, die te Heerlen aan de Veemarkt een winkel in kruidenierswaren hield. Karel PREUSSER is 29 mei 1876 te Heerlen overleden. De winkel werd nog tot in de negentiger jaren door zijn dochters voortgezet.

Jan Christiaan Karel PREUSSER is deelgenoot geweest in de fabriek van de familie EYMAEL. De nieuwe fabriek werd door PREUSSER en EYMAEL gezamenlijk gedreven, doch eerst na het overlijden van Karel PREUSSER is de fabriek in eigendom overgegaan aan zijn zoon Frederik.

In 1857 werkten in de fabriek, waar niet alleen spelden, doch ook krammen en ogen werden vervaardigd, 30 arbeiders, waaronder 3 mannen en 27 jongens en meisjes. *)

In 1862 bedroeg het aantal arbeiders 27, te weten : 3 mannen, 13 jongens en 9 meisjes.

Merkwaardig is, dat in dit bedrijf voor die tijd vrij hoge lonen werden betaald. Zo verdienden de mannen in 1866 een weekloon van f. 7; de jongens f. 2 tot f. 3; de meisjes f. 1,50 tot f. 3. In 1871 worden dezelfde bedragen vermeld; het aantal arbeiders was toen echter teruggelopen tot 20, te weten : 4 mannen, 10 jongens en 6 meisjes.

Inderdaad waren de lonen van het personeel der fabriek hoog in vergelijking met die, welke in andere bedrijven werden betaald. Zo verdienden de wevers, werkzaam in de damast- en linnenweverijen van EYMAEL niet meer dan f. 3 in de week.

In 1876 werd aan F. PREUSSER door de Gedeputeerde Staten vergunning verleend tot plaatsing van een stoomwerktuig in zijn fabriek. Tot de aanschaffing daarvan en de daarmee gepaard gaande modernisering van het bedrijf is het echter niet gekomen. Nog in hetzelfde of daarop volgende jaar werd de fabriek overgeplaatst naar Aken.

Van de bouw ener gemoderniseerde fabriek te Heerlen heeft men vermoedelijk afgezien, wijl men het doelmatiger vond deze in het hoofdafzetgebied der producten, het naburige Aken, van waar ook de grondstoffen moesten worden aangevoerd, te vestigen.

Na 1867 is het gebouw geruime tijd onbenut gebleven.

In 1888 of iets vroeger werd het pand aangekocht door de drukker J. W. E. JONGEN, die er een steendrukkerij vestigde. Er werd voornamelijk plaat- en drukwerk voor sigarenindustrie vervaardigd.

Omstreeks 1894 werd de fabriek aanmerkelijk vergroot; ook in 1915 werd deze opnieuw uitgebreid.

Omstreeks 1920 werd de fabriek verkocht aan de tegenwoordige eigenaren de erven SAVELBERGH.

Vermeld zij nog, dat in de speldenfabriek als voorman hebben gewerkt de gebroeders Christoffel en Hendrik Joseph KREWINKEL; na deze de drie gebroeders FOBER. De FOBER'S waren vrome mensen, die de gewoonte hadden onder het werk op de fabriek met luider stemme de rozenkrans te bidden.

Na de stillegging van de fabriek waren zij genoodzaakt op een andere wijze in hun levensonderhoud te voorzien.

Het is bekend, dat een van hen, Jozef FOBER, nog jaren lang de spelden-fabricage als huisindustrie heeft beoefend.

De tweede, Heinrich FOBER, hield zich onledig met de vervaardiging van rozenkransen; hij trachtte voorts zijn schamele inkomsten te vermeerderen met het doen van „boeten” d.w.z. dat hij tegen een geringe vergoeding voor derden ter bedevaart toog of gebeden verrichtte. Heinrich was niet gehuwd; hij woonde samen met zijn eveneens ongetrouwde zuster. Er wordt verteld, dat hij — het was een zeer godsdienstig en naief man — water zegende voor eigen gebruik en dat van zijn burenen. Althans zijn zuster vertelde vaak, dat haar broer weer water had gezegend.

De derde der gebroeders FOBER is bij de overplaatsing van de fabriek medegegaan naar Aken.

De spelden werden door de thuiswerker niet kant en klaar vervaardigd. Hij voorzag de spelden alleen van een kop. De spelden waren van een bijzonder maaksel; het waren ongeveer 5 tot 6 centimeter lange stevige stalen pennen met een metalen kop. Het aanbrenge van deze kop was, zoals gezegd, de taak van de thuiswerker. Hij ging daarbij als volgt te werk. Van week ijzerdraad vervaardigde hij met behulp van een soort spinnewiel een holle spiraal. Deze werd met een schaar, een broodsnijsmachine in het groot, in kleine stukken van enkele millimeters lengte afgeknipt. Aan elke pen werd een stukje spiraal geregen. De pen werd vervolgens in een stalen blok, voorzien van een gaatje, waarin de pen nauwkeurig paste, geplaatst. Aan het bovineinde van het gaatje bevond zich een holte ter grootte van de te vervaardigen kop. Nadat de pen met het stukje spiraal in het gaatje was geplaatst, werd de pen door een zwaar gewicht in het gat gedreven. Zodoende ontstond aan het bovineinde de speldeknoop. Het „heiblok” werd door middel van een hefboom met de voet in beweging gebracht. Het gewicht kwam telkenmale met een zware bons omlaag. Van de vroege morgen tot de late avond hoorde men niets

anders dan dit eentonige gebons. De eindbewerking bestond in het polijsten der spelden, hetgeen geschiedde in een met zaagsel gevulde ton, die geruime tijd heen en weer werd gerold.

Des zaterdags lag het werk stil, dan bracht de vrouw de afgewerkte spelden in een hengselmand te voet naar Aken, vanwaar zij een nieuwe voorraad stalen pennen mee terugbracht. Zij leverde de spelden af aan de speldenfabriek van PREUSSER.

Het is zeer waarschijnlijk, dat de vervaardiging van de spelden in de speldenfabriek te Heerlen op dezelfde wijze geschiedde. Op de vervaardiging van de stalen pennen was de fabriek zeker niet ingericht.

W. LINDELAUF †

*) Deze speldenfabriek was niet de enige in deze streek. Ook Maastricht had in 1856 een kleine speldenfabriek, toebehorend aan K. GRAFF. Het personeel bestond uit twee vrouwen. Deze fabriek schijnt niet lang te hebben bestaan, tenminste in 1867 wordt geen gewag meer van haar gemaakt.

Terlinden

DAAR waar de spoorlijn Sittard-Heerlen en de auto-snelweg Geleen-Heerlen zich op het grondgebied van Hoensbroek verenigen en de ter plaatse aanwezige landweg (genaamd Terlindenweg) beide kunstwerken met een greep overbrugt, staat de hoeve Terlinden. Op het op pag. 13 van deze jaargang ter illustratie van de bijdrage over Nieuw Lotbroek geplaatst kaartje vindt men dit punt aan de uiterste linkerzijde.

Wat men thans van Terlinden ziet, is het voornaamste deel van de hofstede (hoeve), schuren en stallen van het vroegere herengoed. Het herenhuis, in de tegenwoordige tuin achter de hoeve gestaan hebbend, is in de loop der eeuwen verbrokkeld en uiteindelijk afgebroken. Men ontmoet resten die op het vroegere bestaan terugwijzen. Een uitgebrande schuur langs de landweg wijst er op, dat de hoeve van groter omvang geweest is. Het is de voormalige tiendschuur, waarover hierna.

De hoeve staat op de helling van de heuvelrug ten zuid-oosten van de bedding der Geleen (beek). Vandaar heeft men een prachtig overzicht over het dal der Geleen waarin noordwaarts kasteel Hoensbroek domineert en op de heuvelrug ten noorden van de Geleen. Vanuit het herenhuis moet deze aanblik vroeger zijn bijzondere sfeer gehad hebben.

De eerste aanslag op de hoeve is gepleegd door de aanleg van de genoemde spoorlijn. Zij doorsnijdt de weilanden en deelt daarna met een brede uitholling de hoger gelegen akkerlanden in twee grote stukken. De tweede geschiedde op dezelfde wijze met de aanleg van de autosnelweg.

Vanuit Hoensbroek was Terlinden oudtijds enkel te bereiken via 't Overbroek en via de Klinkert (voorbij 't kasteel), momenteel de Overbroekerstraat en de Klinkertstraat. Vermoedelijk heeft een klinkerweg het kasteel met het herenhuis en de hoeve verbonden toen Terlinden eigendom der familie van Hoensbroeck was.

Of het herenhuis en de hoeve altijd „Terlinden” geheten hebben, is een vraag, eveneens waaraan deze naam te danken is. Vroegere benamingen vindt men als : Ter Linden, van der Linden, ter Linden, der Linden. De aanduidingen zouden er op kunnen wijzen, dat een linden-aanplant er toe bijgedragen heeft om het gehele complex te markeren.

Ergens vindt men, waarschijnlijk naar de naam van eigenaar en bewoner, „Muijtershoff” vermeld. Deze hof was gelegen „over 't Broecke, onder het Laathof van Hoensbroeck en was eene paardskeur”. 1)

In het aangehaald boek geeft Slanghen 2) nog meer merkwaardigheden dit herenhuis en deze hoeve betreffende, waarvan hij enkele met aanhaling van bronnen staft.

Bij het verschijnen van zijn boek (1859) omschrijft hij Terlinden met aanklevende prachthoeve als volgt :

„veertig Nederlandse bunder best akkerland, twee en twintig bunder keurig weiland in een blok, fraaije tuinen met weeldrig fruitgewas, vischvijvers, enz. zonder tegenspraak een der heerlijkste landgoederen in Limburg. Eigenaar is de heer Victor Nijst, rechter bij de arrondissementsrechtbank te Maastricht.”

Slanghen heeft dus ook het voormalige herenhuis nog gekend.

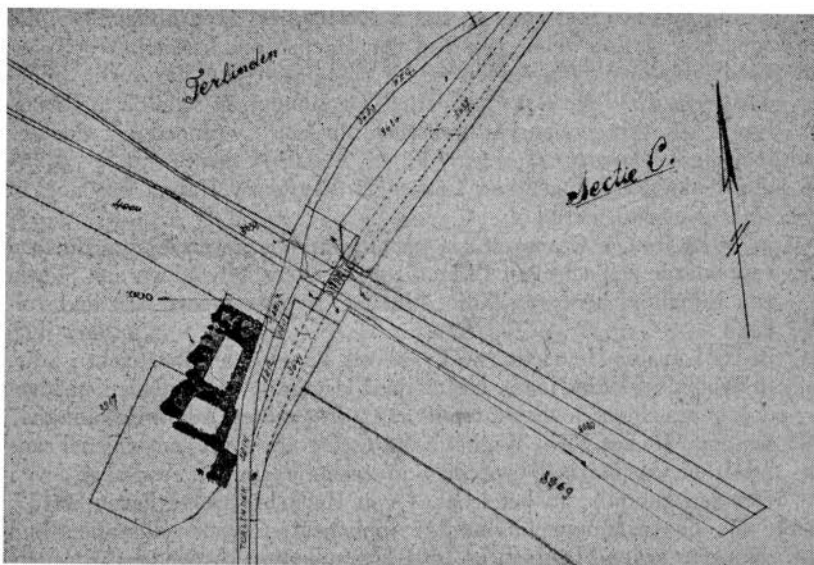
In latere jaren (1905) geven ooggetuigen 3) de volgende beschrijving van herenhuis en hoeve. Het (toen vervallend) herenhuis sloot op de hoeve aan. Van de grote zaal der hoeve kwam men in de keuken van het herenhuis. Naast die keuken was een monumentaal trappenhuis en daarnaast een grote zaal met parketvloer. In trappenhuis en grote zaal waren wand-schilderingen aangebracht. Op de verdieping bevonden zich ongeveer zestien vertrekken.

Aangebouwd aan het herenhuis -vanaf het binnenhof rechts- bevond zich hei koetshuis met monumentale poort. Door dit koetshuis bereikte men de tuin. Op de westelijke ringmuur van deze tuin met uitzicht over de af-daling van de Brommelenberg (richting Swier-Wijnandsrade) was een zomerhuis (theehuis) gebouwd.

Aan de zuidzijde van de hoeve, langs de landweg = tegenwoordige Terlindenweg, stond de kerkeschuur = tiendschuur, waar elke tiende schoof geofferd werd ten behoeve van de kerk van Hoensbroek. 4)

De mestvaalt naar romeinse trant op het grote binnenplein der hoeve vanuit alle stallen gemakkelijk bereikbaar, was omrand met gekapte blauwe naamse steen. Op regelmatige afstanden (6 à 7 M.) stonden tussen die steen zware eikenhouten palen (zwart geverfd met rode kop), onderling met zware ijzeren stangen verbonden. Deze bouwtrant gaf aan het binnenplein een voorname aanblik.

De visvijvers waarover Slanghen schrijft, bestonden nog. In die vijvers waren meerdere houten vakken aangebracht waarin vis (zelfs zalm)

levend bewaard en gevoerd werd. Deze houten vakken werden steeds met vers water der Geleen doorspoeld.

In 1910 of in 1911 is de tiendschuur uitgebrand. Later is deze enigszins hersteld doch niet meer tot de oorspronkelijke hoogte opgebouwd.

Citeren wij Slanghen weer, dan vinden wij het volgende :

„Onder de Mancamer (Leenhof) van Hoensbroek behoorden de volgende Achterleenen als : 1° Den hof van der Linden, 2° .. enz., allen Grootleenen gelegen onder Hoensbroeck, aldaar leenroerig en verhefbaar met 15 Goudgulden aan den Heer, benevens de gewoontelijke regten aan Stadhouders Leenmannen en Griffier”.⁵⁾

„Het leen van der Linden of Ter Linden, inhoudende 44 bunder lands, was een Wickerader leen toebehorende aan Rutgiere van Houthem die het vóór 1388, in den leenhof van Valkenburg ontvangen had met al zijne toebehooren, Laten, cijnsen, kapoenen, enz.

Bij gemis van het Hoensbroecker legerboek (leenboek) kunnen wij de namen van hen, die het leen Ter-Linden, na 1388, hebben ontvangen, niet allen opgeven. Vóór 1520 behoorde het aan eene familie genaamd Muijters van der Linden.”⁶⁾

Een nader onderzoek en studie zullen hieromtrent zeker meer gegevens verschaffen.

Wij vermelden reeds de door Slanghen aangehaalde „Muijtershoff”, waarmede dus kennelijk de hoeve Terlinden bedoeld wordt. Dat deze hoeve gelegen was „over 't Broecke” duidt -van 't kasteel af gezien- eveneens er op, dat daarmede Terlinden bedoeld is en wellicht ligt in deze

aanduiding de bakermat voor de naam „Overbroek”, een buurtschap, die we heden nog als een belangrijk deel van Hoensbroek kennen.

Als opvolgende eigenaren vinden we bij Slanghen (pag. 59 e.v.) :

omstreeks 1537 Nicolaas Smijtzing, Stadhouders en scholtis te Hoensbroek, als echtgenoot van Johanna Muijters (vermoedelijk dochter van de vorige eigenaar)

omstreeks 1571 Joost van Cranevelt, Heere tot Haren, die nog in 1609 genoemd wordt.

in 1649 Jonker Cranevelt als pachtheer van Steven Essers die een verachterde erfpacht van 12 mud rogge 'sjaars, te voldoen aan Steven van Eijnatten, heer van Nuth, blijkens gevoerd proces niet had voldaan

in 1681 Justus Henricus van Cranevelt, kanonik te Maastricht : „die, in September dezes jaars, beslag deed leggen op de meubelen en inge-oogste vruchten, toebehoorende aan zijn pachter Adam Schillinghs” daarna : Jonker Joost Wigbold van Cranevelt, zoon van wijlen Frans Adolf en van Maria Rypperda : „in wiens naam het, reeds beij leven van den kanonik, in het leenhof van Hoensbroeck verheven werd”.

Doch ook de (erfgenamen van de) jonkers van Cranevelt zullen hun moeilijkheden gekend hebben. In 1691 begon een proces wegens : „Sedert lange jaren verachterde rente”, welk proces in 1701 met een tweede interest- en andere vorderingen aangevuld werd. In 1702 in de maand maart werd Terlinden : „na voorafgaande drie openbare bekendmakingen, geregte, met de brandende kaars, verkocht, en wel, met voorbehoud van zes weken beschutregt”. 7)

Was Terlinden dus gedurende meer dan 130 jaren in het bezit geweest van één familie, de nieuwe eigenaar zou worden 1702 „de Heere Schoutet Willem Franssen” aan wie de hof: „als meeste bieder met het uijtgaen der brandende keertse is verbleven voor de somme van vijffthien hondert ende sestich pattacons”. 8)

„Na diens dood is Ter-Linden bij erfenis overgegaan op August Goswijn Jozef Poijck van Erenstein, drossaard van Schaesberg, daarna op Werner Jozef Wulff, lid van den departementalen Raad en Vrederegter des kantons Oirsbeek en vervolgens op Gabriel Amya en kinderen, die het in 1843, publiek deden verkopen”. 9)

Dit is (wederom) een periode van meer dan 140 jaren die met deze opsomming door Slanghen in een adem overbrugd wordt. We zouden daarmee genoeg kunnen nemen, ware het niet, dat we in het archief der gemeente Hoensbroek het volgende aantreffen :

„Op de verificatie die gedaan is worden des Proces-verbaelen des Gericht van Hoensbroeck in dâte van den 24 Januarij 1771, ende 24 8bre 1774, ende 29 9bre 1778 ende bij advies der Commissarissen en gecommitteerden belaeft van de opnemingen ende schattinge der Erfgoederen der Provincie van Limburg”, enz. . . werden de gronden van Erven : „gelegen onder 't Rechtsgebiet van 't marquisaet Hoensbroeck, n.l. de ploegbare landen, hoven, boomgaerden, weijden, bempden, boschen, broucken, weijeren, inculte gronden, huijzen

(193), banmoelle (1), moele (1), brouwerij (1), casteel (1)"...
gewaardeerd.

Daaronder bevindt zich het hof Terlinden, toen behorende aan Schoutet Franssen, groot 32 boender 2 dagwanden 71 roeden.

Met deze verificatie wordt de door Slanghen gedane mededeling „na diens dood” (van Schoutet Franssen die in 1702 koper werd) gelogenstraft. Is het mogelijk, dat de familie Franssen gedurende de 18e eeuw eigenaresse geweest is en in 1778 iemand dier familie nog het schoutambt waarnam? Ook hieromtrent zullen verdere onderzoekingen meer licht moeten brengen.

Slanghen trouwens geeft zelf het antwoord op deze vraag nl. :

pag. 45 waar hij als scholtis noemt 1707 Willem Fransen en 1734 Jan Willem Fransen

pag. 161 „actum Hoensbroeck den 27 Augustus 1759 (get.) J. W. Fransen”

pag. 290 „vergaderde dit (Leen-)Hof (te Hoensbroeck) ten huize van W. Fransen, Luitenant-Stadhouder, Scholtis en Advokaat aldaar” - 1763

pag. 46 bij de eedsaflegging van schepen Thomas Slanghen : „in myns onderges. handen gepresteert in judicio tot Hoensbroeck den 24 febr. 1773 (Get.) J. W. Fransen”

en tenslotte pag. 46 : „Dit (schepen-)zegel bestond nog in 1780 want wij lezen dit in een inventaris der leenrollen, gichtregisters en andere papieren, opgemaakt den 3 Januarij van dat jaar, ten sterfhuize (Terlinden) van wijlen den Scholtis J. W. Fransen”.

We ontmoeten Slanghen weer als we 1830 als bewoner van Terlinden aantreffen Gabriel Amya, rentenier, die het met zijn gezin bewoont en die (1841) volgens officiële gegevens (met consorten) eigenaar is van „kasteel Terlinden” en daarbij behorend bouw- en weiland en bos samen groot ruim 58 HA, welke eigendom in een niet vermeld jaar overgaat aan M. S. Helgers, weduwe van P. D. Nijst, rentenierster te Maastricht.

In 1854 gaat de eigendom bij successie over aan Mathijs Victor Nijst, advocaat te Maastricht, vermoedelijk de „Heere Victor Nijst, Regter bij de arrondissements-regtbank te Maastricht”.¹⁰⁾

In 1891 wordt eigenaar Schreinemacher (en cons.) rentenier te Maastricht en bij deling in 1891 : Edouard Martens (en cons.) professor te Leuven. De grootte is dan ruim 62 HA.

Door successie komt de eigendom in 1924 aan P. E. A. Martens, doctor in de wetenschappen te Kerkom en diens moeder Mevr. Wed. G. M. H. Martens-De Ridder te Kerkom als mede-eigenaresse. De grootte bedraagt alsdan nog ruim 61 HA. Met de reeds vermelde aanslag door aanleg van de autosnelweg is de grootte momenteel (sinds 1938) nog ruim 54 HA.

En nu de bewoners van de hofstede.

Blijkbaar hebben de eigenaars niet altijd zelf het herengoed bewoond. Om te verwijzen b.v. naar 1649 toen Steven Essers als pachter optrad en 1681 wanneer als pachter genoemd wordt Adam Schillinghs.

Willem Franssen en (wellicht in opvolging zijn familie) zijn nadien bewoners geweest evenals daarna de familie Poijck en de familie Wulff. In 1830 vinden we als bewoner Gabriel Amya, destijds 50 jaar, rentenier, lid van Gedeputeerde Staten. Slanghen laat deze familie het landgoed verkopen.

De familie Amya woonde blijkbaar op het herenhuis. Althans volgens de lijsten van gedane leveranties op 28 december 1830 voor de Belgische troepen te Valkenburg en volgens de opgemaakte stukken betrekking hebbende op de vordering van paarden, koeien, spek, schapen, levensmiddelen en hooi ten behoeve van die troepen in 1830 en 1831 vinden we : de heer Amya twee koeien en verder : Nicolaas Collaris Ter-Linden 20 vaten haver (oude maat) 600 ponden hooi (oud gewigt) 2 schapen 2 vette koeien en voor het dienstdoen gedurende een zeker aantal dagen in het park te Valkenburg : Collaris Nicolaris ter Linden (met) 9 paarden". In 1832 hebben deswege de uitbetalingen aan de rechthebbenden plaats gevonden. Nicolaas Collaris was dus pachter van de hoeve.

De gemeenteraad -26 July 1831- stelt de lijst vast van de bemiddelde gezinnen woonachtig binnen Hoensbroek : „uit welke geene mannen tot den werkelijken dienst der Burgerwacht voor den jare 1831 zijn opgeroepen" op welke lijst -evenals op die 10 nov. 1831 vastgesteld voor 1832- onder no. 6 voorkomt : Gabriel Amya, grondeigenaar. Aan de gemeente was door Amya, voor elke dienstbeurs aan de gemeentekas te betalen : „eene somme van veertig centen".

Uit de door de gemeenteraad voor de jaren 1831 (t.m. 1836) vastgestelde lijst van spandiensten voor het onderhoud der buurtwegen inhoudende :

„dat de eigentlommers van paarden hunne vaartuigen tot het varen der matrialen zullen moeten bespannen met het getal paarden zoals hierna in de Rol van ieder derzelve is aangewezen",

blijkt als no. 2 te zijn aangewezen : Collaris Nicolas ter-Linden, te pres-teren 13 dagen met twee paarden.

In de jaren 1837 tot en met 1843 komen we voor dezelfde spandiensten op no. 2 tegen : Hennis Pieter Willem, der Linden (ter Linden) 9 dagen karvracht met twee paarden. P. W. Hennis was dus toen pachter van de hoeve. Merkwaardigerwijze komt dit gezin in het bevolkingsregister van Hoensbroek niet voor.

De nieuwe eigenaars -na de verkoop door Amya- zullen het herenhuis Terlinden niet meer bewonen. Achtereenvolgens vinden we als bewoners (pachters) van de hoeve :

in 1850 Vaessen Peter Lambert en familie, uit welke familie later (en niet op Terlinden) nl. in 1873 en 1876 twee zoons geboren worden die ieder meer dan 50 jaren missiearbeid verrichten zullen in de uitgestrekte gebieden van Brazilië. Hierover later elders meer.

in 1896 Amya Lod. Gabriel Joseph, vermoedelijk zoon van de reeds genoemde Gabriel. Deze vestigde zich op 1 mei 1869 met zijn gezin

op Terlinden, komende van Weldorf (Dld.). Zijn echtgenote was Maria Antoinette Hennis, geb. 13 April 1823 te Groot Spaauwen (Belg.) vermoedelijk zuster van de reeds genoemde P. W. Hennis. in 1880 Curvers Jan Hendrik, genaamd „den Halfe” in 1890 Vaessen Jan Willem, broeder van de reeds genoemde missiepaters in 1902 Kurvers Jan Hendrik (en kinderen) wiens zoon Andries Joseph als de eigenlijke „halfe” genoemd wordt in 1921 Lippertz Gerard Joseph en kinderen in 1926 kinderen Lippertz in 1938 Steinbusch Joseph Egidius, gehuwd met dochter Lippertz in 1945 tot heden Roebroek Joseph Hubert.

De statigheid van dit eertijds zo belangrijk herenhuis met hoeve is steeds meer kwijnende.

In de oorspronkelijke staat toen Terlinden alleen vanaf de Klinkertstraat-Overbroekerstraat over een grindweg (Terlindenweg) te bereiken was, heeft het een voornaam aanzicht gehad. Nu die oorspronkelijke Terlindenweg is komen te vervallen en daarnaast voor de overbrugging van spoorlijn en autosnelweg een meer rechtgetrokken verhoogd wegtracé is, is de entree tot de hoeve waardeloos.

Officieel dragen de landerijen ten zuid-westen van de spoorlijn en ten oosten van de hoeve -nu door de autosnelweg doorsneden- nog steeds de naam „Terlindengewande”.

Het modern verkeer in -naar de mode van onze tijd- veel creaties en variaties raast aan de hoeve voorbij. De jachtende automobilist heeft geen blik voor de achterzijde van het eertijds zo imposant gebouwencomplex. Zelfs de rustige in polsters van een comfortabele zitplaats weggedoken treinreiziger is zich amper iets omtrent dit gebouwencomplex bewust. Hoogstens zal hij zich de vraag stellen : „Wat is dat?”

Daarom is het, dat wij menen de geschiedenis te moeten doen herleven. Moge deze verhandeling daartoe een inleiding worden.

P. A. H. M. PEETERS

- 1) Zie Eg. Slanghen „Het Markgraafschap Hoensbroeck enz.” 1859, pag. 56.
- 2) Zie id. pag. 59 e.v.
- 3) Met dank verkregen van A. H. J. Willems, thans hoofdcommies 1e klas ter secretarie te Hoensbroek.
- 4) Tienden afgeschaft bij de wet van 16 juli 1907, Stbl. 222.
- 5) Zie Slanghen pag 58.
- 6) Zie id. pag. 59.
- 7) Zie id. pag. 63.
- 8) Zie id. pag. 64.
- 9) Zie id. pag. 64.
- 10) Zie id. pag. 64.

Aantekeningen over Heerlen

uit de jaren 1542-'89

8. Unser geneydiger keyser Karel quintus salicher, ynt jaer 48 hefft doer Herloe gefangen bracht myt synen kresfolk denne heartych Hans van Saessen ende Phylypus lantgraf thot Hessen. Yst syner genaeden foerer froech aen gecoemen, heft versoecht Scholtis ende gerycht oem te beletteren ruyter ende voetvolck hetwylcke yst gescheyt duerch dye ganse banck nach der bester gelegenynche op dye lennen soe wal als op dye laeten ende dye noedyche waegen tot Mastrycht thoe; haeven Scholtis ende gerycht geordinert op dye vuerschr. gueden gelyck het beletten, sonder ynnyche wederreet van jemanden.

9. Item yst gevolgt ut dem foureren dat Jasper Munch Scholtis ende syn medehuyppers hadden den hoof Muyssebroeck ende naer Konnysbent etzlyche hoof onbelettert gelaessen, daer van das der foerer adtvertert waer; daer myt das der Jasper Munch yn grote ongenade gevallen waes, soe dat der foerer dem Jasper Munch alsoe bedrayden oem te henck of te hersteck seggende hee solten hoem aen den keyzer beklaegen das hee solt syns ampts ontsayt werden; daer ut dat Jasper Munch moest vryndt thou maeck, damyt dat hee yn vreden bleyf, duerch dem alden Johan van Swaertzenbrych selycher.

Peter Vygen vermeldt hier het feit, dat keizer Karel V met zijn krijgsvolk door Heerlen trok en twee Duitse vorsten, Johan Frederik, keurvorst van Saksen en Philips, landgraaf van Hessen als gevangene meevoerde.

In de zeer bewogen regering van Karel V was het jaar 1548 een tijd van rust. Hij had in 1544 met Frans I van Frankrijk de vrede van Crespy gesloten en daarna met de protestantse Duitse vorsten afgerekend. Deze hadden zich bij het verdrag van Schmalkalden verbonden zich te verdedigen tegenover de keizer, die hun het recht betwistte in hun gebied de Hervorming in te voeren. In de slag bij Mühlberg op 24 april 1547 versloeg de hertog van Alva het leger der Duitse vorsten en nam hun aanvoerder de keurvorst van Saksen gevangen. Ook de landgraaf van Hessen werd gevangen genomen. De beide vorsten werden, hoewel vorstelijk behandeld, met de hofhouding van de keizer als gevangene meegevoerd. Pas in 1552 kwamen ze vrij. Na de overwinning bij Mühlberg was Karel V machtig genoeg om op de Rijksdag te Augsburg, waar hij gedurende de winter van 1547/48 verbleef, de zaken naar zijn zin te regelen. Zo werden de 17 Nederlandse gewesten, die aan Karel V behoorden, verenigd tot een afzonderlijk deel van het Duitse Rijk, de Bourgondische Kreits, waarin voor alle gewesten dezelfde opvolging zou gelden (Dit was de eerste officiële band tussen de Nederlanden).

Na afloop van de Rijksdag bracht de keizer een bezoek aan de Nederlanden. Op 13 augustus vertrok hij met zijn hofhouding uit Augsburg en kwam op 12 september te Maastricht aan. Het was op deze reis, dat de keizer met zijn begeleiding door Heerlen trok en daar hij in Heerlen niet gelogeed heeft, zal dat wel op 12 September geweest zijn. Dat was een hele gebeurtenis. De hofhouding voerde een massa bagage mede, die door gerequireerde karren en wagens van de ene plaats naar de andere vervoerd werd. Over de voorbereidingen voor de ontvangst van de keizer te Maastricht deelt Mr. Drs Wouters, archivaris van Maastricht het volgende mede : Op maandag 10 september 1548 gelastte de magistraat : „soe men versteit dat Keij-

Mat. ons aldergenedichste heere zeer cortelijck alhier binnen deser stadt comen sa vuyt overlandt", dat de ambachten zich gereed zullen houden om onder persoon lijke leiding van hun gouverneurs in harnas en wapenrusting de keizer tegemoet te gaan. De gouverneurs dienen op te komen „met eerlijken habijte ende hebbende eijne tortse". Men zal den vorst bij zijn aankomst twee voeder wijn, twee ossen, vier en-twintig hamels en vier-en-twintig malder haver geven en aan alle andere heere naar gelang hun waardigheid geschenken aanbieden. Men zal evenwel eerst navraag doen „offt men sonder indignatie van Keij. Mat. ouch schencken sal doen heere den hertoge van Sassen ende lantgraive van Hessen, nu ten tijt sijre Mat. gevangen". Op 12 september besluit de magistraat om aan de prins-bisschop, die ook in de stad is, een schenking aan te bieden van de helft van wat men de keizer wi geven.

Heerlen zal niet verzuimd hebben zijn souverein op gepaste wijze te huldigen.

De keizer werd op zijn tocht vergezeld van zijn krijgsvolk. Dit overnachtte op eer dagmars van Maastricht te Heerlen. De keizerlijke foerier kwam reeds tijdig om de inkwartiering te regelen, die geschiedde naar de beste gelegenheid voor ruitery en voetvolk door de hele bank, waartoe toen behoorden de gemeenten Heerlen Voerendaal, Schaesberg en Nieuwenhagen, op leen- en laatgoederen d.w.z. of alle boerderijen. Ook de wagens om de bagage tot Maastricht te vervoeren moesten door diezelfde personen geleverd worden. Dit alles werd tot tevredenheid der betrokkenen geregeld door het bestuur der bank, de Schout en het gerecht. Aldus onze zegsman. Dit klopt echter niet met hetgeen hij verder vermeldt n.l., dat de schout Jasper Munch en zijn medehelpers het goed Musschenbroek (Musschemig, gelegen tussen Sittarderweg en Huskensweg) en enige boerderijen (hoef-heuf) uit de Koningsbeemd, waarin lagen Beersdal, Scherenbroek en Vrank, buiten de aanslag had gelaten. Toen de foerier hier over werd ingelicht, viel Munch bij deze machtige man in ongenade. Hij dreigde hem te doen ophangen (henck) of neer te steken (hersteck) en zeide, dat hij hem bij de keizer zou aanklagen, zodat hij uit zijn ambt ontzet zou worden. Vandaar dat Jasper Munch de foerier weer te vriend moest maken, opdat hij hem in vrede zou laten, hetgeen gelukte door tussenkomst van de oude Johan van Schwartzenberg zaliger gedachtenis.

Deze Johan van Schwartzenberg behoorde tot een adellijk geslacht, dat in de 15de eeuw van uit Duitsland zich in Limburg vestigde en in de buurt van Heerlen verschillende goederen bezat. Door huwelijk met Elisabeth, dochter van Jan van Benzenrade, schepen van Aken, verwierf hij o.a. de hof de Rousch te Welten en Prickenscheid te Schaesberg en de Struver of Groot-Gitsburg onder Voerendaal. Deze goederen erfde hij in 1544. Hij stierf in 1555. Hij was de vader van Melchior van Schwartzenberg, die in 1579 bevelhebber was van Maastricht en bij de inneming der stad door Parma sneuvelde.

10. Als dye stat van Sant Quyntyn yst belegert geweest ongeverlych ynt jaer 1557, yst eyn duyts redement van beneden op koemen daer van der oefster waer Jorien van Hael, syn luytenampt ende hopman genant der drossart van Gerle, noch her by hopman Koeferder, Yselmuyen, Kleyn van Kalkar, Derch Konnyneck, Laet van Deventer, Aret van Leyen, Pervaes, dye wylche haeven tot Herlen gelegen xijj daegen, dyewylcke synt belettert duerch Scholtys en gerycht dye gansse banck doer, soe wael op dye lennen als op dye laeten ende myt dye waegens ut te stellen yst alles gescheyt wye myt dem beletten vuerschr. sonder emans wederreet.

11. Onssere geneydycher her dye gubernator graf Jan van Oest fryslant heft by tyde des franssoessen krieggewoerffen etzlych ruytter volck, nemlich graf Ernst van Groebbenhaegen myt seyner bruederen twey ende andere rytmeysters; haven lange tyt tot Herlen gelegen ende syn op dye Speckender heydt gemonsterd, synt belettert van Scholtis ende gerycht duerch dye gansse banck soe wael op dye lennen als op dye laeten ende

ouch ynsgelycken myt den waegens ut te stellen sonder innych wederreet van emanden, op dye laeten ende dye lennen gelyk last.

De onder 10 en 11 vermelde inkwartierungen hadden plaats gedurende de oorlog, die Philips II van uit de Nederlanden tegen Frankrijk voerde van 1556 tot 1559. De overwinning bij St-Quentin, een plaats in Noord-Frankrijk en de inneming der stad door de troepen van Philips onder aanvoering van Egmont, waardoor de weg naar Parijs open kwam te liggen, vormden de beslissende gebeurtenissen in deze oorlog. Vijgen heeft goed onthouden, dat dit plaats had in 1557, in welk jaar een Duits regiment, dat van beneden op kwam (uit welke richting is dat?) met als bevelhebber (oefster) Jorien van Hael in het Land van Heerlen ingekwartierd werd. Tijdens diezelfde oorlog werd door de stadhouder (gubernator) van Limburg en de Landen van Overmaze, Jan van Oost-Friesland (1542-1577), ettelijk ruitervolk aangevoren met graaf Ernst van Grobbehagen en zijn broers als ritmeesters. Deze troepen hebben lange tijd te Heerlen gelegen en zijn voor hun vertrek bij Spekholzerheide onder Kerkrade geinspecteerd. Voor het vervoer van de tros, de legerbagage, moesten voertuigen geleverd worden door de bezitters van leen- en laatgoederen, die daarmee gelijkelyk belast werden.

J. JONGEN

Begrafenisceremoniën en Gebruiken

betreffende het
trimpen en luiden
der klokken
in de Dekenaten
Klimmen en Meerssen
eerste helft 18e eeuw

Op de sesde en laetste plaetsche sijn erscheenen de twee bovengemelde mannen uyt de Parochei van *SCHIMMERT* dewelcke mede naer praelecture gestaen (verklaren) en affirmeeren (bevestigen) dat ontrent het Bidden bij het afhaelen der Lycken aen den sterfhuuse op Cruyswegen, aen den kerckhoff, de Lycke begraven wordende; item (idem, eveneens) op ses sondagen den uytvaart gescheit zijnde in alle deelen conform (gelijk) is aan de observanties binnen hulsberg, dat het Luijden en timpen voor de diensten oock altoos op deselve maniere gepractiseert syn geworden, maar wat raekende de bedde klok by hun niet alleenelyck des morgens en 's avonts maar oock des midags getimpt maar niet geluyd wordt behalven dat s'avonts, wanneer des anderdaegs een sondags of veestdag is volgende naer het timpe geluyd wordt, dat bovendien de Hoogmisse half synde by hun in swang is dat dry mael getimpt wordt,

Addeerende alle de comparanten doch reflexivelyk (wederkerig) een yder van hun tot haare prochei, dat de voormelde observatien soo op de voet als de bovenstaende verclaaringe zyn Seggende over een comstig de weesen met de suyvere waarheyd, en dat aen hun niet het minste bekend en is dat eenige plechtigheyd ontrent de Executie (uitoefening) der roomsche religie hoodaenig deselve oock mochte genoemt worden, t zedert 15-20-30-40 jaaren en soo lang als het hun geheugen kan by nieuwigheyd ingevoerd soude sijn geweest, of dat die geene hierboven gementioneert (vermeld) wederom respectivelyck eenigsints gealtereert (veranderd) of vermeerderd soude syn geworden, het zye door Pastors pristers of andere Roomsche Ingeseetenen. Declareerende gereet te weesen toties quoties (zodikwijls als dit voorkomt) voor alle Richter competent (bevoegd) of sulcks daenige die hiertoe behoorlyck geauthoriseert (gemachtigd) mochte syn met sollemneele (plechtige) eede te bevestigen en want het niet reedelycker en is als de waarheyd gestand te doen soo hebben de declaranten sulxs niet connen weigeren maar gecontenteert (toegestemd) in t passeeren deeses. Aldus gedaen gepasseert en gedeclareert tot Climmen op de Pastorye op dag maent en jaar als boven."

De daarop volgende dag, 25 november 1761, reed Notaris Pelt naar *MEERSSEN*, waar hij zich vervoegde „op de Pastorie” ter voortzetting van het werk van de vorige dag. Ditmaal verschenen op verzoek van de Eerw. Heren Pastoors van de Parochies Beek, Amby, Houthem, Limmel en Meerssen de navolgende getuigen :

„Jan Malders oud 76 jaar, Peter Peters oud 76 jaaren beyde gebooren opgetroocken en tot dato continuelyck (voortdurend) gewoont hebbende in de parochei Beeck;

Aret Arets oud ontrent 76 jaar, Machiel Wyckmans oud ontrent tachtig jaren beyde gebooren opgetroocken en tot dato bukvast woonende in de Parochei Amby;

Dionys Spijssen oud ontrent 66 jaar, Peter Duckers oud 63 jaare beyde gebooren opgetroocken en tot dato bukvast gewoont hebbende in de parochei Houtem;

Peter Christiaen Dollmans oud 63 jaar, Peter Stevens oud ontrent vier en veertig Jaaren beyde gebooren opgetroocken en tot dato continueelyck de eerste declarant uitgenoomen het jaer wan(ne)er hy Somtyds af en toe quam gewoont hebbend tot Lumel (Limmel);

Nicolaes Rouchart oud 75 jaar, Jean Gollet oud 81 jaar beyde gebooren getoogen en tot dato bukvast gewoont hebbende in de parochei Meersen. Alle Parochien resorteerende (behorende) onder den Lande van Valckenborg partage van Haar Hoog Moogende D’Heeren Staeten Generael”.

Aan deze getuigen werden dezelfde vragen gesteld, speciaal benadrukken- de „ofter eenige nieuwigheyd sedert 15 oft 20 jaeren syn voorgevallen met relatie (betrekking) tot die plechtigheeden”.

Daar de betreffende verklaringen uitvoeriger zyn dan die van de dag tevoren, nemen we die ook uit de minuut (No. 188. Minuten Notaris L. G. Pelt, Gemeente-Archief Heerlen) over:

„De voorseyde Comparanten (hebben) ter requisitie (verlangen) van

hunne respective Pastors en ten regarde van hunne respective Parochien, Sonder eenige inductie (dwang) oft minste misleydinge maer enckelyck in faueur (ten gunste van) van de Justitie en waerheyd geantwoort en verclaard als volgt de voorseyde twee mannen der parochei *BEEK* getuygen ten regarde van de plechtigheide die opentleyck in acht genomen Syn geweest en nog worden in het begraeven der roomsche ingesetenen, dat de naeste vrienden Lyckluyden en naebuyren hun vervoegen tot het sterfhuys, dat Sy het Lyck aldaar of wel gedraegen of gevaaren wordende, naar de kercke vergesellschaften en Conduiseeren tot in het portaal der kercke alwaar den Her pastor avanceerende (voortschrijdende) tot aen het portaal doch in de kercke het Lyck ontfangen en in de kercke brengt dat in de kercke de ordinarie (gewone) cermonien gescheit Synde de Lycke uytgedragt worden tot op den kerckhoff aen het graaff daartoe gedestineert (bestemd) de Lyck Luyden en andere de Lycke op ordre volgende, met ongedeckten hoofde en Soo haest deselve ter arde is besteld dat dan die Lyck Luyden en andre omstaenders op de knyen sittende met ongedeckden hoofde eenigen tyd publiqueryck nochtans met Stille stemmen blyven bidden. Dat Soo haest de uytvaart voor den overleedenen volbracht is volgens oude en all nog vigeerende (in zwang zijnde) gewoonte de magen (bloedverwanten) van den overleedene en andere Luyde ses consecutive sondagen naar de Hoogmisse weeder keeren naar het selve graaff en aldaer andermael op den voorseyde voet en op deselve maniere eenige tyd bidden, gelyck als oock den ses weeken dienst en het jaar getey gebeurende, voegende deselve declaranten nog daarby dat oock gebruyckelyck is geweest en nog is dat naar de begraevinge van het Lyck de Lyck statie en andere retourneren (terugkeren) tot het sterfhuys, en aldaar insgelycks met ongedeckte hoofde en knielende eenige gebedden doen, Soo als voorseyt ist, dat verders voor het begin van alle Diensten met de klokke getimt en geluyd word, mitsgaeders op alle dagen S avonts waarop is volgende eenen Sondag of feestdag.

Op de tweede plaetsch Syn erscheenen de voorseyde twee mannen van de parochei van *AMBIJ* declareerende met relatie tot het begraeven der dooden, dat de Lyck Lieden en naebuyren hun vergaederen aen t sterfhuys, en aldaar knielende met den hoed af eeningen tyd gebeden hebbende de Lycke op ordre convoieerende tot aen den kerckhoff, alwaar het Lyck neederagesett Synde de heer Pastor in t kerkelyck gewaadt vergesellschaft door den Custer het Crucefix draegende, de Lycke teegen gaet tot aen den opganck van den kerck hoff en al daar met Luyder stemmen de Salmen (psalmen) metere (vermoedelijk Miserere) en provondis (de Profundis) is leesende, en door de Coster beantwoort wordt, terwylen dat de Lyck Luyde en andere naebuyren den eene staende den andere knielende syn biddende. Dat gedaen Synde de Lycke met deese Geheelee statie gebrocht word tot in de Kercke en naar dat aldaar den ordinairen Dienst verricht is, word het Lyck naar het kerckhoff gebracht op deselve maniere als het in de kercke gebracht is, te weeten den Custer met het opgericht Cruys voorgaende den pastor en daer naar het Lyck met de Lyckluyden volgende tot aen het graaf, alwaar de heer pastor alle de de opentleycke cermonien gebruykt die in Swang Syn op territoiren (ge-

bied) onderworpen aan roomsche Souveraine en alwaar middierler tyd (tezelfder tijd) de Lyck luyde en andere omstaenders met ongedeckte hoofde Syn knielende en biddende en aldus het Lyck begraven Synde keeren eenige Lyck Luyden of naebuyren naar het sterfhuys alwaar deselve met ongedeckte hoofde knielende en biddende, en Sich daar naer Separeerende. (verwijderende) Addeerende de Declaranten deese aangaende dat het vast gebruyck verders mede brengt dat de heer Pastor ten daege dat den dienst gebeurd en denselven Geeyndigt Synde, item de ses consecutive sondagen daer nae item op alle Jaer getyden door gans het jaer voor vallende geassisteert met het opgeheft Cruys gaet in het pristerlyck gewaadt tot aen de respective Sipentura (graven) en aldaar hart op voor Salmen Leest en door den Custer beantwoort word binne welcke tyd de omstaenders met ongedeckte hoofde Syn knielende en biddende. En aengaende het Luyden of timpen attesteere dat voor de diensten getimpt en geluyd wordt, en dat oock naer de vespers drye mael getimpt wordt.

Op de derde plaetsche syn erscheenen de twee voorseyde mannen van de Parochie van *HOUTEM* die omtrent het point (punt, kwestie) van begraven voor een oud en vast gebruyk opgeeven en affirmeeren dat de Lyck Luyde en andere willende assisteeren hun vergaederen aen t sterfhuys alwaar de Lyck uytgebracht wordende deselven knielende en blootshoofd bidden, met het Lyck gedraege of gevaare wordende geavanteerd Synde tot op eene Cruys wegh of seekere plaetsche alwaar het Lyck rust op de selve maniere aldaar gebeden word, dat het Lyck dus verders word gebracht de Lyck Luyden volgende tot aen het portael van de kercke, wanneer de heer pastor met d'ordinaire formaliteyt by de roomsche gebruykbaar avanciert tot op het uysterste Limitt (grens) van het portaal, de Lyck luyde buyte Sijnde ondertusche biddende als voor, dat den pastor onder de ordinaire Gebeden met de Lycke en andere de kercke ingaende en de dienst verricht Synde, hetselve Lyck uyt de kerke gebrocht word, door de dragers verselt door de Lyck Liede en naebuyre tot in Syn graaff en aldaar begraven word, deselve Lyck Lieden en omstaenders al wederom biddende en knielende nochtans met stille stemme, welke gefinieert (geëndigd) Synde keeren de Lyck Liede en alle de geene die het lust tot het sterfhuys en naer aldaer andermael op deselve form gebeden te hebben keeren deselve naar huys, dat op deselve maniere ses consecutive sondagen naar de dienst de Hooge misse geeyndigt, naar de Ses weeken dienst en naar alle Jaer getyde de bloedverwante en andre op de respective graeve hun gebeden doen soo als voorseyd. En raekende de bedde klokke dat deselve alle dagen S morgens en avonts getimpt en geluyd word mits gaeders voor alle Diensten.

Op de vierde plaetsche syn erscheenen de voorseyde twee mannen van *LUMEL* (Limmel) die voor de Suyvere waarheyd getuygen naar duydelicke voorleesinge der declaratie van de mannen van Houtem, dat de begravenisse tot Lumel geschieden met deselve formaliteyt als de voorige mannen gedeponeert hebben ontrent Houtem met deese Exceptie (uit-

zondering) nochtans dat het met het Lyck tuschen weegen niet stil gehouden noch gebeden wordt en dat de heer pastor geen portaal hebbend niet verders als tot aen de deur van de kerk komt, de meerreste preciselyck overeenkomende waartoe Sy hun deesen aengaende refereeren (verwijzen) Soo ten opsichte van t voorseyde als ten regarde van de ses weeke dienste, ses sondage daar naer en Jaargetijen. Raekende nu het timpen en Luyden refereeren huns ins gelyxs tot de declaratie der voorseyde Luyde van Houthem, het geb(r)uyck over dit point van houtem just overeenkoomend met die van Lumel.

Op de vyfde en laatste plaetsche syn erscheenen de twee voorseyde mannen van *MEERSEN*, die gehoort hebbende en aen deselve duydelyck voorgeleesen synde de plechtigheede ontrent het begraeven der dooden tot Houtem, in Soo verre dat oock tot Meerssen op de voorseyde Cruyswegen gebeden word, en dat geen andere differentie (onderscheid) is tuschen de cermonien der beyde parochien als dat het Lyck gebrocht wordt tot in de kercke tot Meerssen eer de heer pastor Syn fonctis doet, Soo als mede de beyde usantie deselve syn ontrent het bidden op het graaff, op gemelte ses weeken dienste, Ses Sondagen en Jaargetyden, en dat oock in precise Egaliteit (precies gelijk) geobserveert word ontrent het timpen en Luyde van de beedklock voor de diensten en andersints in der voegen dat alle voorseyde Comparanten ten respecte (respectivelyk) en relative (met betrekking tot hetgene) als hierboven geseyd is voor de suyvere waarheyd verclaaren dat die respective usantien en Cermonien in die voorseyde Parochien geobserveert en naergecomen Syn van Soo langen tyd als Sy met het sterckste van hun memorien (geheugen) kunnen naergaen, dat deselve staendtvastiglyk sonder eenige interruptie of stooringe syn gecontinueert tot de dag van heeden en dat geene de minste veranderinge voor of naar den vrede van Aeken (1748) noch door de Pastors Pristers noch andere roomsche ingeseetenen daar aen syn bygebracht geweest.

Gepasseert en gedeclareert tot Meerssen op de Pastorie in presentie (aanwezigheid) van Christiaen Brouwers ende Willem Reusen beyde inwooners tot Meerssen voorseyd als geloofswaerdige getuygen hiertoe versogt.”

Al zijn de bovenstaande mededelingen uit het jaar 1761 naar onze smaak wat langdradig, ze zijn niettemin belangrijk. Vergeten we niet dat de manier van spreken en doen in die dagen aangepast was aan de landelijke sfeer van kalmte en rust, zonder een spoor van gehaastheid.

Onze voorvaderen hielden vast aan eenmaal verworven rechten en vrijheden, niet alleen op godsdienstig, maar ook op elk ander gebied. Deze gebruiken werden mondeling doorgegeven van geslacht op geslacht.

Meer dan eens is het voorgekomen, (tijdens het Staatse bewind over het Land van Valkenburg, inzonderheid in de 18de eeuw en vòòr de verovering van dit gebied door de Franse troepen in 1794), dat bepaalde

instanties of personen door maatregelen of handelingen deze rechten hebben aangetast of althans getracht hebben zulks te doen.

Dan was het tijdstip aangebroken om ten overstaan van een Notaris verschillende bejaarde burgers te laten verhalen hoe het vroeger was en volgens hen altijd was geweest.

IO HORST.

Het huis „DE HOOF“ te Welten

HET huis DE HOOF, ook TEN HOFF, het HOFF of DEN HOFF genaamd, een kleine boerderij, gelegen te Welten, is thans geheel verdwenen. Vermoedelijk is het huis wegens bouwvalligheid gesloopt.

Van het huis wordt voor het eerst gewag gemaakt in 1735, hoewel met zekerheid kan worden aangenomen, dat het reeds veel vroeger is gebouwd.

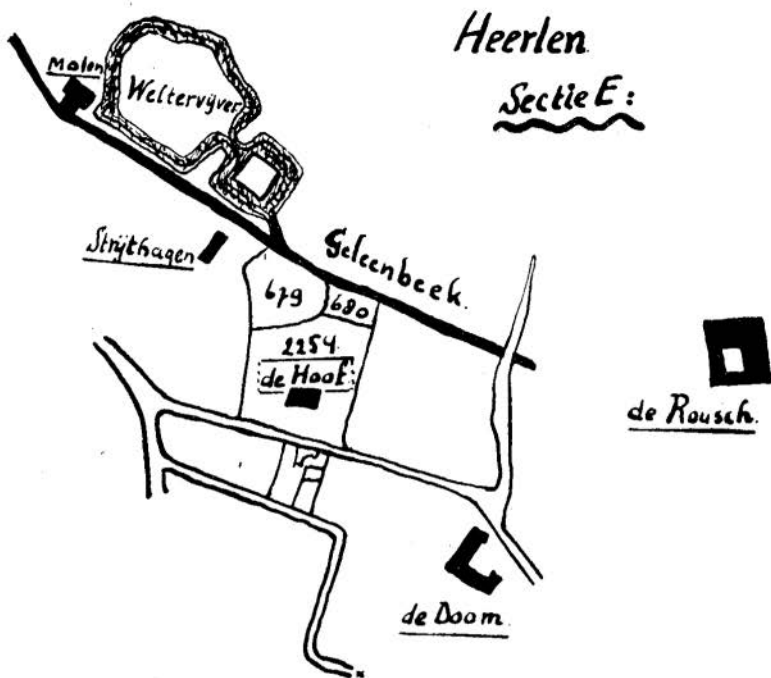
De ligging van het huis is aan de hand van de belendingen, zoals deze in de hierna volgende akten van overdracht worden vermeld, niet nauwkeurig te bepalen. Aan de belendingen ter weerszijden van het erf, waarvan de ene aan Jan DE ROOT, eigenaar van het huis Strijthagen van Welten en de andere aan Dionijs MEERTENS, halfwin van de hoeve DE ROUSCH, toebehoorden, is zulks niet goed mogelijk. Alleen kan met zekerheid worden vastgesteld, dat het huis aan de oostzijde van de weg van Welten naar DE DOHM en wel tussen de weg en de Geleenbeek heeft gelegen.

Het terrein tegenover de volgens de ankerijzers in 1792 gebouwde boerderij, gelegen aan de oostzijde van de weg naar De Doom, wordt volgens het kadaster van 1840 inderdaad aangeduid met de plaatselijke benaming „DE HOOF“ (zie schets).

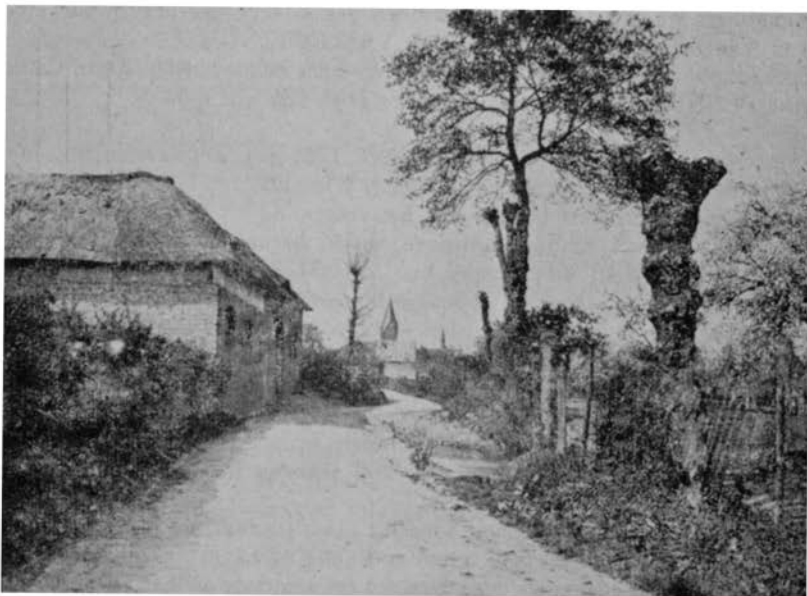
Tegenover deze boerderij lag nog begin van deze eeuw een waterpoel, die ongetwijfeld tot het huis De Hoof heeft behoord (zie schets).

26 april 1735 werd het huis gedeeltelijk gekocht door Petrus Johannes DAUTZENBERG x Anna HAERST, wonende op De Dohm. P. J. DAUTZENBERG was een broeder van Theodoor DAUTZENBERG, griffier van de Keur Keulse Mankamer van Heerlen en collecteur van de Hoofdbank Heerlen, en nam als geërfde d.w.z. eigenaar van een erf, deel aan de bearaadslagingen in de banksvergaderingen.

Het huis was gedeeltelijk afkomstig van Johannes HAERST x Isabella GOOSENS en gedeeltelijk van Mathias HAERST zijn ongehuwde broeder. De akte van overdracht, verleden voor Notaris J. MEESENS luidt, als volgt :

Joannes HAERST x Isabella GOOSENS cedeert aan haaren swaegere Petrus Joannes DAUTZENBERG x Anna HAERST, eerstelijck de geheele groote caemere gehoorende aen het hujs TEN HOF tot Welten keerende gelijckten de keucken van Math. HAERST, met den kelder onder deselve caemere gehoorende, ende gelegen ter sijden van de hujsweijde, gelijk drie gebondt stallingen beneffens deselve hujsweijde gestaen; Item alnoch des comparants paert ende aendeel in de hujsweijde bestaende in maete hondert drie en veertigh cleene roeden; Item alnoch een stuck ackerlants gelegen achter de Raedts groot 77 cleene roeden, reijgen. eene lange sijde den coopere, een hoofd Peeter MOULEN ende sulcks omme eene somme van 500gls. ligt brabant Maestrichter cours, godts heller vijf stuijvers, over den licop verstaen. Compareerdt meede Matthias HAERST noch ongehoudt, ende verclaert meede bij diergelijcken titule van coop ende verkoop gecedeert te hebben aen sijnen swaegere Petrus Joannes DAUTZENBERGH sijn part in voors. hujs ende hof genaemt TEN HOF, gelegen tot Welten, bestaende in de geheele keucken keerende gelijcken de caemere van den eersten verkoopere in deesen, met den neeren ofte voorhujs daerbij gehoorende, gelijk meede de cleene caemere beneffens den neeren gelegen, bovendien alnoch den voorsten kelder gelegen onder de groote caemere van den eersten verkoopere, mitsgaerders alnoch de opregte hellige van den misthof in de langhte afgepaelt, ende de geheele stallingen gestaen tersijden van Jaspas JABIGHS; Item alnoch sijns comparants aendeel in de hujsweijde gestaende in 143 cleene roeden, reijgenooten eene lange sijde den eersten verkoopere, een hoofd de boembden van den Dhoom, Item alnoch een stuck ackerlandts gelegen achter de Raedts groot 52 cleene roeden, reijgen. eene lange sijde Jan PALANT, een hoofd den Moolen voetpat, Item alnoch een stuck ackerlandts, gelegen in den Wingart groot 145 cleene roeden reijgen. eene lange sijde Dionijs SCHILS, ter andere den graef, een hoofd Lucas CROUSEN, ende sulcks te samen voor 500 gld. brabant Maestrichter cours.

Een ander gedeelte van het huis behoorde aan Geurd, Jaspar en Maria JABIGS en werd door hen bewoond.

21 maart 1753 verkreeg P. J. DAUTZENBERG dit gedeelte bij ruil tegen een huis aan de Welterstraat, dat door hem was gekocht van Weeren PALLANDT.

De akte van ruiling luidt, als volgt :

P. J. DAUTZENBERG x Anna HAERST woonende op de Dom ende Geurd, Jasper, ende Maria JABIGS, woonende tot Welten in t'Hoff, verclaerde eene permutatie gecontracteert te hebben, als volgt : de eerste comparant permuteert aan de tweede comparanten een hujs ende coolhof gelegen in Welten reijgt. eene lange sijde den mishof, een hoofd de straet, reijgent. Pater DAUTZENBERG Domonicaner t ander hoofd de Welterstraat, hercoomende van Weeren PALLANDT door den eerste comparant geacquireert, waertegens de tweede comparant permuteeren een hujsken en coolhof leggende tot Welten gent. HET HOFF reijgent. eene lange sijde ende twee hoofden den eersten comparant, alsmeede een malder rogge ende ieder een paar schoen, het kind van Maria meede een paar schoenen ende een kopstuck voor Godtsheer. (Akte voor Notaris L. G. Pelt)

Uit het huwelijk van Petrus Johannes DAUTZENBERG, 29 juni 1759 overleden, met Anna HAERST, mei 1783 overleden, werden geboren Maria Ida, gedoopt 16 januari 1735,

Gerard Theodoor, gedoopt 7 december 1738, die huwde met Anna Catharina PENNERS. Hij overleed 4 september 1760.

Hij heeft blijkbaar een gedeelte van het huis HET HOFF bewoond, daar zijn huisraad zich in genoemd huis bevond en aldaar in 1760 publiek werd verkocht. (L. v. O. 2027)

Aangezien Maria Ida bij het overlijden van haar vader nog minderjarig was werden de schepenen PELT en VAN COTZHUIJZEN benoemd tot oppermomboirs (voogden) over haar en haar schoonzuster Anna Catharina PENNERS weduwe van Theodoor DAUTZENBERG.

Genoemde voogden verpachtten 22 juni 1761 het leegstaande huis aan Mathijs SCHEEPERS x Maria Elisabeth WIJNEN.

De pachtovereenkomst behelst o.a. het volgende :

Het huis met hoff, schuur, stallingen, weide, beemd en koolhof met enige percelen land werd met ingang van 1 oktober 1761 verpacht voor de duur van zes jaar. Daar de „bouagie thans ledig en de deuren als andersints door een en anderen worden weggevoerd” werd pachter toegestaan „hetselve hujs en twee colhofen van nu aen te mogen in t gebruik nemen van nu tot St. Remigij (1 oktober) sonder daarvoor iets te betaelen, maar sal egter gehouden weesen daarvoor de bouagie in staet te stellen met cleenen en vitzen”. De pachtprijs bedroeg jaarlijks 20 pattacons, terwijl pachter verplicht was jaarl. 200 schoven tot onderhoud van de daken te verwerken.

De pachtovereenkomst bepaalt verder : „Den pachter sal mede gehouden sijn sijne smits soodaenig te setten ende met suffisant metzelwerck voorsijn op sijn eijge costen als denselven ten eersten dage aangeweesen worden op dat daardoor geen brand veroorzaekt word”. (L. v. D. 2027).

Hieruit blijkt, dat het huis met stro was gedekt en in vakwerk was opgetrokken. De „bouagie” moest immers „in staet worden gestelt met cleenen en vitzen” d.w.z. dat de vakken met korte stokken en twijgen, die met leem werden bekleed, moesten worden gedicht.

Het feit, dat de pachter SCHEEPERS in het huis een smederij heeft ingericht, wijst er op, dat het boerenbedrijf niet van veel betekenis is geweest.

7 april 1766 verkocht „Anna Catharina PENNERS weduwe wijlen Theodoor DAUTZENBERG, mitsgaerders Ida DAUTZENBERG meerderj. dogter, beijde woonende binnen desen dorpe, aen Nicolaes TIMMERS x Anna Catharina HEUTS woonende in t Douvenraed, eerstel. hujs, hoff, schuijre, stallinge, gelegen tot Welten genoemd HET HOFF met de daarachter leggende weijde, bembd en colhoff reijgen. eene lange sijde Dionijs MEERTENS, ter anderè sijde erfgen. wijlen Jan DE ROOT, een hoofd de wegh, t'ander hoeft de beek”, benevens een aantal percelen land voor 1900 guldens.

De koopacte vermeldt, dat het huis was bewoond door MERCKELBACH, die „de verkochte goederen in pachtginge behoudt tot Sint Remigij” en voorts, dat de „bouagie geheel en al ontramponneert, bouwvallig en schier onbewoonbaar is”. (Akte voor Notaris L. G. Pelt)

28 Mei 1766 verclaert Nicolaes TIMMERS x Anna Catharina HEUTS, woonende in het Douvenraed ontfangen te hebben van Pieter SCHMITS coopman binnen Acken in naem van de Hoogduijtsche gereformeerde gemeente te Acken eene capitaele somme van twaelf hondert guldens brabant Maestrichter cours ten jaerlijcxen interesse van vijff proCento hebbende deese penningen voor het grootste gedeelte gedient tot voldoeninge der door comparant ingecogte goederen van de erfgen. Peter Johan DAUTZENBERG gelegen tot Welten bestaende eerstel. in hujs, hoff,

schuij, stallinge, weijde, colhoff en bembd gelegen tot Welten genoemd HET HOFF reigenoot eene lange sijde Dionijs MEERTENS ter andere sijde d'erffgen. dheer DE ROOT, een hoofd den weg tander hoofd de beek, groot 628 cl. r. en voorts drie stucken land. (Akte voor Notaris L. G. Pelt)

Het is vreemd, dat het huis in de legger van 1779 niet voorkomt, noch ten name van Nicolaes TIMMERS, noch, voor zover kan worden nagegaan, van een andere eigenaar.

In het kadaster van 1840 komt het huis echter wederom voor ten name van de erfgenamen van Martinus Leonardus BOVI, de kinderen DROEVEN, van Maastricht.

Omstreeks 1851 was het huis in bezit van Jan Hubert BOVI, bouwmeester, wonende te Maastricht, tevens eigenaar van het adellijk huis DE DOOM, die zijn bezittingen verkocht aan Mathijs Jos. Leopold PENNERS, koopman te Heerlen. PENNERS heeft DE HOOF omstreeks 1886 laten slopen.

De kadastrale omschrijving van 1840 luidt, als volgt :

Sectie E nummers	673 boomgaard	groot	63 a 10 ca.
	674 vijver	„	1 a 00 ca.
	675 bakoven	„	25 ca.
	676 tuin	„	11 a 70 ca.
	677 weiland	„	1 a 00 ca.
	678 huis en erf	„	5 a 95 ca.
	679 weiland	„	30 a 70 ca.
	680 weiland	„	19 a 90 ca.

De nummers 673, 675-678 werden later verenigd tot het nummer 2245.

Jan Hubert BOVI was in 1840 eigenaar van het adellijk huis DE DOOM met aanhorigheden.

Omstreeks 1883 verkocht de familie BOVI deze bezitting aan Jozef PENNERS, grondeigenaar te Heerlen.

Daarna ging DE DOOM over aan Martin PENNERS, rentenier, wonende te Heerlen en Leopold PENNERS, rentenier, wonende te Keulen.

De gebroeders PENNERS, wijnhandelaren, woonden begin van deze eeuw aan de Veemarkt (Wilhelminaplein).

De hoeve ten noorden van en grenzende aan het huis DE DOOM, die eveneens DE DOOM wordt genoemd, komt in het kadaster van 1840 voor ten name van Martinus A Campo, landbouwer, te Welten. Omstreeks 1853 was deze hoeve in bezit van Maria Gertruda WIDDERSHOVEN wed. RITS, wonende te Voerendaal.

Het kadaster vermeldt, dat het huis in 1871 is afgebrand en in 1872 is herbouwd.

Burgemeester PIJLS zegt in zijn artikel „De Schinner Lenen” (Publications 1929 blz. 138), dat deze hoeve was genaamd TER STRAETEN.

W. LINDELAUF †

Archeologische Onderzoekingen

TE HEERLEN

Op 16 april j.l. is door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek een aanvang gemaakt met de voortzetting van de opgraving van het terrein waarop in 1940 en 1941 de Romeinse thermen zijn opgegraven. Thans betreft het speciaal de noordwestelijke hoek langs de Coriovallumstraat en de Kruisstraat. In het huidige stadium van het onderzoek kan enkel worden meegedeeld dat fundamenten aan het licht zijn gekomen van een gebouw (met kelder), dat vlak ten noorden heeft gelegen van de grote van west naar oost lopende weg die in 1952 is ontdekt.

Van groter belang zijn voorlopig nog de resultaten der onderzoekingen die — aanvankelijk alleen door de Dienst van het Heerlense Gem. Museum, later ook door de R.O.B. — gedaan konden worden op een uitgestrekt terrein dat wordt ingesloten door het raadhuis, het Raadhuisplein, de Dr. Poelsstraat en de Geleenstraat. Daarop stond voor kort o.a. het gebouw van de drukkerij J. W. F. Jongen en zal binnen niet al te lange tijd een reusachtige flat verrijzen, onder meer ten behoeve van de fa. Vroom en Dreesmann. Dank zij de welwillendheid van het aannemersbedrijf Reumkens en Joosten konden op het bewuste, in archeologisch opzicht zeer belangrijke maar ook zeer bedreigde terrein tijdens de hoofdzakelijk door zware draglines te verrichten grondwerkzaamheden diverse waarnemingen, kleine opgravingen en opmetingen worden gedaan. Helaas was er geen mogelijkheid voor een uitgebreid bodemonderzoek. Desondanks zijn de vondsten van dien aard dat de archeoloog niet ontevreden mag zijn.

Geconstateerd kon worden dat in de Romeinse tijd van west naar oost over het gehele terrein een grindweg heeft gelopen. Deze is in eerste aanleg ± 5 m breed geweest; in later tijd is hij zeker tweemaal opgehoogd en breder gemaakt. Wanneer de weg is aangelegd, staat niet precies vast. Wel is het zeker dat dit niet is gebeurd vóór het einde van de eerste eeuw na Chr.

Ten zuiden van de weg en parallel daarmee hebben gebouwen gelegen met fundamenten van Kunrader steen. Deze zijn vermoedelijk in gebruik geweest in de 2de en 3de eeuw. Interessant was de ontdekking van een tweetal waterputten, waarvan de oorspronkelijke houten beschoeiing in de vorm van een verkleuring in de grond duidelijk was waar te nemen. De putten zijn zeer waarschijnlijk alleen in de eerste eeuw na Chr. in gebruik geweest; ze moeten m.i. behoord hebben bij enkel uit hout en leem opgetrokken gebouwen. Uit de tijd waarin Romeins Heerlen nog niet in steen, maar enkel in hout en leem is gebouwd, de 1ste eeuw na Chr., zijn vlak ten oosten van het raadhuis sporen gevonden van drie vrij zware palen. Vermeldenswaard is ook de vondst van de overblijfselen van een *stenen* keldertrap (breedte 87 cm) ten westen van de Dr. Poelsstraat. Het opvallende was, dat deze trap aansloot bij de resten van wat eens een met *hout* beklede kelder moet zijn geweest van ± 4.20 bij 3.60 m.

Een negatief resultaat wordt gevormd door de omstandigheid dat op het bouwterrein geen spoor is gevonden van een gracht of muur die mogelijk tot een *castellum* heeft behoord. Volgens een bekende hypothese van de voormalige Heerlense stadsarchivaris P. Peters zou de oostelijke begrenzing van het „tweede en derde castellum” van Coriovallum juist over het toekomstige „V. en D. terrein” hebben gelopen.

Amersfoort, 30 april 1956

J. E. BOGAERS